

Pártok és politikai célok Magyarországon a XX. század első felében

Magyarországon a modern politikai pártstruktúra már az 1867-et követő években kialakult. Ismeretes, hogy a két nagy párt, a Szabadelvű Párt és a Függetlenségi Párt – időszakonként különböző elnevezésekkel működve – egyaránt liberálisnak vallotta magát; az előző, a kormánypárt az 1867-es kiegyezés alapján állott, míg az utóbbi, az ellenzéki oldalon annak Magyarország javára történő módosítására törekedett (az Osztrák–Magyar Monarchia létjogosultságának elismerése mellett). A kormánypárt támogatói általában a nagypolgárság, a vele kapcsolatban lévő nagybirtokosok, különböző értelmiségi és kispolgári rétegek soraiból kerültek ki. Az utóbbiak erősebben voltak képviselve a függetlenségi párt hívei között; ezt a pártot támogatta a szavazati joggal rendelkező (a századfordulón az ország mintegy 18 milliós összlakosságából kb. 1 millió választó volt) módos parasztság zöme is. A nemzetiségi területek szavazói részben a különböző (a parlamentben az antidemokratikus választójog miatt nem jelentős erőt képviselő) nemzetiségi pártok, részben a kormánypárt jelöltjeit segítették mandátumhoz.

Röviden jelezni kell: mit jelentettek a pártok a dualizmus rendszerében? Kétségkívül a politikai alapkérdésekben hozzávetőlegesen azonosan vélekedők (az adott párt programjához igazodók) tömörülését. Részletekbe menő nézetazonosságokról nem lehetett szó, de kardinális kérdésekben való ellentétes felfogásokról sem. A pártok “választói pártok” voltak, de híveik a társadalmi-politikai életben a választások között is kapcsolatban állottak egymással (klubélet, társaskör, stb.). A lapok rendszerint nem voltak pártújságok, de volt pártorientációjuk, különböző formában megmutatózó párttámogatásuk. A képviselőháznak mint politikai fórumnak nagy jelentősége volt, s fontos törvényalkotó tevékenységet végzett (a végrehajtó hatalom bizonyos túlsúlya ellenére is). A parlamenten kívüli pártok közül a zártabb egységet képviselő, a szakszervezetekre épülő szociáldemokrata párt volt a legjelentősebb. Maga a politikai rendszer a szűkkörű választójog és a végrehajtó hatalom túlsúlya következtében mind a ferencjózsefi, mind a Horthy-korszakban korlátozottan parlamentárisnak minősíthető. Ennek bizonyítéka a hatalom erős körülbástyázottsága: az a körülmény, hogy a kormánypártok csak a legkritikább esetben voltak megbuktathatók.

A két világháború közötti kormánypárt részben örökölte az 1918 előtti két nagy párt társadalmi bázisát. A szélsőjobboldali pártok bizonyos kispolgári-értelmiségi rétegekre, a liberálisok az önálló polgári egzisztenciák egy részére támaszkodtak. A kereszténypártok bázisát a földbirtokosság és az “úri” középosztály egy része, illetve keresztényszocialista elveket valló munkások alkották. Feltűnő az országos parasztpárt itt nem részletezett okokra visszavezethető hiánya. A kispárt a két világháború közötti időszakban ezt csak részben pótolta.

A kialakuló politikai szisztéma hosszú időn át működött, amit az is elősegített, hogy a két nagy pártnak számos, (esetenként külön is váló) frakciója volt. A két nagy párt a polgári fejlődés szükségességének és a fennálló tulajdonviszonyok garantálásának elvét vallotta. A gazdasági-ipari fejlődés viszonylag gyors üteme mellett is, vagy talán éppen ezért, hamarosan kibontakoztak a polgári átalakulás ellentmondásai. Elsődlegesen az, hogy – természetesen – nem válhatott mindenki polgárrá, a mélyreható változásoknak sok kárvallottja volt. Ismeretes, hogy az ipari munkások (főleg szakmunkások) képviselőjében már 1867-ben jelentkezett a szociáldemokrata mozgalom, amely a kilencvenes évekre jutott el a folyamatosan működő párt megalakításáig. 1894 végén jött létre a – két nagy párttól eltérően – erősen világnézeti jellegű Katholikus Néppárt, amely a szociáldemokratákkal ellentétben parlamenti mandátumokkal is rendelkezett. Az 1895. január végén közzétett pártprogram kifejezetten antiliberális jellegű. A párt feladatának tekinti, hogy megőrizze a társadalom “keresztény jellegét” és kinyilvánítja, hogy “minden keresztény hívőt, a

kölcsönös egymással kiegyeztethető érdekek megvédése végett befogad”.¹ Az utóbbi megállapítás arra utal, hogy a program szerzői tisztában vannak a társadalom érdektagoltságával, ezt azonban közös elméleti alap és kölcsönös engedékenységre alapozva áthidalhatónak tekintik. A néppárt nem szorgalmaz iparfejlesztést, az országot döntően agrár jellegűnek tekinti, és sürgeti a “kisgazdák” érdekvédelmét. Kiváltképpen fontos a program 10. és 11. pontja. Az előbbi szerint “Pártunk a kisiparost és munkást a nagyiparral és a tőkével való versenyben az állam által kívánja az őt megillető védelemben részesíteni”. Az utóbbi pedig így szól: “Követeljük a munkaadó és a munkás közötti viszonyok szabályozását és különösen a munkás családi, erkölcsi és egészségi érdekeinek a megóvását, továbbá a munkásbiztosítások nagyobb mérvű kiterjesztését; a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó törvény szigorítását”. Sürgeti a közigazgatás javítását, de ellenzi “minden olyan irányú szervezését, mely a polgárok közreműködésének kizárásával az állami omnipotenciát növelhetné”.² A Katholikus Néppárt 67-es alapokon áll, de szükségesnek tartja a választójog kiterjesztését.

A hagyományos konzervativizmuson túllépő Zichy Nándor gróf vezetésével a kilencvenes évek derekán tehát klasszikusan antiliberalis, világnézeti párt jött létre, amely – bár a kisemberek érdekvédelmét alapvetően állami feladatnak tartja – a liberális államhatalom iránt bizalmatlan. Programja alapján került sor egy évtizeddel később a keresztényszocialista program (Giesswein Sándor, Haller István, Huszár Károly) kidolgozására. Ez már – többek között a szociáldemokrácia kihívására is válaszolva – “gyökeres közgazdasági reformok” szükségességét vallja – lényegében XIII. Leó pápa 1891-es “Rerum novarum” kezdetű enciklikájának szellemében.³

Tekintettel a “hivatalos” magyar liberalizmus konzervatív-nemzeti jellegére, polgári oldalról is megfogalmazódott vele szemben a kritikai álláspont. (A konzervatív-nemzeti jelleg természetesen nem volt véletlen következménye. A konzervativizmus a hazai polgárság gyengeségéből, a liberalizmus “polgárpótló” nemesi fogantatásából, míg a nemzeti jelleg a nemzeti lét bizonyos veszélyeztetettségéből, illetve a nemzeti sajátosságok érzékeléséből eredt. Az említettek figyelembevételével érthető a magyar pártok jelentős részének “közjogi” karaktere.) Vázsonyi Vilmos 1900 augusztusában, Kolozsvárott ismertette a Polgári Demokrata Párt programját. Vázsonyi 1849-hez akar visszanyúlni. “Akik azt mondják a mi parlamentünkben – így Vázsonyi –, hogy ők európeerek és valóban rendkívüli módon óvatosan öröködnék, hogy az udvarias társalgásban a külső európai formákat megőrizték, ezek, uraim, ha importálni akarnak valamit Európából, hát importálják azt, ami már meghódította egész Európát: a választói jognak demokratikus alapon való kiterjesztését.”⁴ Szükségesnek véli ezzel egyidejűleg demokratikus önkormányzatok kiépítését is. Kikel a hitbizományok, a nagybirtokos arisztokrácia ellen. Nem kíméli ugyanakkor a kartelleket sem: “A nép csak azért izzad, dolgozik, hogy a kartellekbe összeállt milliomosok minél nagyobb vagyont halmozhassanak fel”. Ezt segíti elő az erkölcstelen adórendszer és a szociálpolitika szinte teljes hiánya is. A polgári demokraták úgy vélik, hogy “A gazdasági igazság elve tetőzi be a népállamot”. Ugyanakkor erőteljesen elhatárolják magukat a szociáldemokratáktól: “Megvonjuk a határt abban, hogy mi nem a gazdasági egyenlőség alapján állunk, melyet elérhetetlennek tartunk, hanem a gazdasági igazság alapján. Mi nem kívánjuk, mint a szociáldemokrácia, a termelési eszközöknek társadalmi, vagy állami tulajdonba való vételét, mi az egyéni tulajdon elvén állunk, maradunk, de kívánjuk azt, hogy az állam gazdasági politikájában ne az erőseket támogassa, hanem gondoskodik arról, hogy a versenyben a kicsinyek az állam támogatásával helyüket

¹ Mérei Gyula: Magyar polgári pártok programjai. Akadémiai Kiadó, 1971. 148. o.

² Uo. 149. o.

³ XIII. Leó pápa 1891. május 15-én adta ki Rerum novarum kezdetű enciklikáját, melyben a kor kihívásaira (a gyári munkásság számának gyors növekedése, a szocialista mozgalom fejlődése) kívánt válaszolni. Míg az egyház korábban a szociális kérdést karitatív problémának tekintette, most a pápa elismerte a dolgozók jogát a szervezkedéshez, életfeltételeik javításához, az önszegélyezés alkalmazásához. Ugyancsak elismerte a sztrájkjogot is. Ez nagy lépés volt előre, mert lehetővé tette a hívők számára a fennálló viszonyok bírálatát és ösztönzést adott a keresztényszocialista mozgalom kialakulásához. L. Gergely Jenő: A pápaság története. Kossuth Könyvkiadó, 1982. 312–313. o.

⁴ Vázsonyi Vilmos Beszédei és írásai. I. k. Országos Vázsonyi Emlékbizottság, 1927. 149. o.

megállhassák.”⁵ A polgári demokratáknak az volt az álláspontja, hogy az állam és az egyházak szétválasztásának érvényt kell szerezni. (A kilencvenes évek Wekerle-féle egyházpolitikai törvényeit ezért támogatják, helyesnek tartják.)

Vázsonyi okfejtése – némi változtatásokkal – a későbbiekben is mindenfajta polgári demokratikus program alapjául szolgált – nem utolsósorban azért, mert a kolozsvári programban előadottak megvalósítására még sokáig nem került sor. Hasonlóan a néppárti programhoz, a demokrata manifesztum is új elemeket hozott a magyar politikai életbe. Feltűnő, hogy mindkét mozgalom tudatosan vállalta a szociáldemokrata kihívást. Ez kétségkívül bizonyítéka annak, hogy a szociáldemokrata párt megalakulása bizonyos mértékig az egész magyar politikai életet mozgásba hozta. Jóllehet az MSZDP befolyása a századfordulón legfeljebb néhány tízezer szervezett munkásra, értelmiségire terjedt ki, szinte katalizátorként működött. Abban, hogy ezt megtehetette, nagy része volt az agrárszocialista mozgalmaknak, amelyek azt jelezték, hogy a szociáldemokrácia nem pusztán “néhány mesterlegény” ügye. Nem véletlen, hogy a hivatalos politika jobb- és baloldali bírálói számos szociáldemokrata követelést is hangoztattak (választói reform, az adótörvények módosítása, szociálpolitika stb.). Míg azonban Zichy a fő tüzet a nagytőkére, addig Vázsonyi a latifundiumok uraira irányította. A néppárt csak a hívőket kívánta tömöríteni, a demokrata párt viszont nem volt ebben az értelemben világnézeti párt: liberalizmusába sok minden belefért. Programjából az is kitetszik, hogy Vázsonyi – jóllehet a szociálliberalizmus fogalmát még nem ismeri (ezt 1904-ben Gratz Gusztáv hirdeti meg), egyáltalában nem közönyös a társadalmi problémák iránt, nem hisz az önszabályozó piac eszméjében. Okfejtéséből arra következtethetünk, hogy ismerte a modern liberalizmus atyjának, J. S. Millnek a műveit.⁶ Mindkét új párt elismerte az 1867-es kiegyezést, de szükségesnek tartotta, hogy ezt a magyar érdekeknek megfelelően továbbfejlessék. Elismerték az 1868-as (Eötvös-féle) nemzetiségi törvényt is.

A szociáldemokrata ihletés mellett a szociáldemokráciától való elhatárolódás is nyilvánvaló. Kifejezésre jut ez mindkét pártban az egyenlőség “utópikus” eszméjének bírálatában. Mind a néppárti, mind pedig a demokrata program – sok szempontból az 1867 utáni baloldali függetlenségekhez hasonló módon – “népről” beszél, s ebből következően szükségszerűen érdekegyeztetésről, hiszen a népen belül különböző rétegek törekvései jutnak kifejezésre. Az érdekegyeztetésre irányuló szándékból következik mindkét program bizonyos fokig etatista jellege. Bár az önkormányzatok működését fontosnak tartják és nem hívei az “állami onnipotenciának”, a gyengéket (nemcsak szociálpolitikával) támogató “gondviselő” állam létét fontosnak tartják; ebben látják a társadalmi kiegyenlítődés, a társadalmi béke garanciáját. Mindkét program szerzőinek központi kategóriája: a nép. (Nem pedig a nemzet, vagy valamilyen társadalmi osztály. Vázsonyiéknál a polgári osztályra való hivatkozás nem osztálykötöttséget jelez.) Ez megkülönbözteti e pártokat a bevezetőben említett nagy, nemzeti liberális pártoktól csakúgy, mint a különböző parasztpártoktól és a Garami Ernő által vezetett szociáldemokrata párttól, mely utóbbinak a képviselői a marxi osztálykategóriákban gondolkodtak és a munkásosztály történeti hivatásáról szóló marxi nézeteket képviselték. (Természetesen ez nem annyit jelent, hogy az osztálpártok szótárából hiányzott volna “a nép”, vagy óhatatlanul ne fogalmaztak volna meg a társadalom egészét érintő követeléseket.)

A réteg- és a társadalmi érdekek védelmének kombinálására jó példa a Független Kisgazdapárt ősének, az 1909 novemberében Szentgálon Nagyatádi Szabó István vezetésével megalakuló 48-as és Függetlenségi Országos Gazdapártnak a programja.⁷ Ez általános politikai céljait illetően a Függetlenségi és 48-as Párt elképzeléseihez igazodik, “a népjogok kiterjesztését” és az általános, titkos választójogot követelve. Kimondja, hogy “a magyar mezőgazdasággal foglalkozó kisbirtokos gazdák, valamint ezek legközvetlenebb osztályos társai, a mezőgazdasági

⁵ Uo. 154–155. o.

⁶ A kérdéssel kapcsolatos vitát és Gratz okfejtését l. Erényi Tibor: Liberalizmus – szociáldemokrácia – populizmus. Világosság, 1991. 5. sz.

⁷ A párt programját l. Magyar Lobogó, 1909. november 28.

munkásság boldogulása érdekében” kíván helytállni. A gazdapárti program kiemelten foglalkozik “a régi jobbágyi viszony” maradványaival és azok végleges megszüntetését követeli csakúgy, mint “a szövetkezeti élet és a szociális tevékenység fejlesztését”, a nyugdíj- és egészségügyi biztosítást. Az egyik legfontosabb programpontra a párt követeli “a latifundiumok és holtkézi birtokok állami megváltását s a megváltott területeknek okszerű beruházásokkal való művelését, illetve a kisbirtokosság művelésébe leendő bocsájtását részben örök tulajdonul való megvásárolhatóság, részben örökbérletek, bérlőszövetkezetek szervezése útján”. Tehát a program lényegében mérsékelt földreformot szorgalmaz. (Az Áchim L. András vezette parasztpárt elképzelései radikálisabbak voltak csakúgy, mint a Mezőfi-féle “újjászervezett szociáldemokratáké”, az agrárszocialistákról nem is szólva. Ezek a pártok azonban – a (kis)gazdapárttól eltérően – rövid életűek voltak.) Az 1905–1906-os kormányzati válság idején a Mezőfi-párt és a gazdapárt a “nemzeti koalíció” mellett, a többi parasztpárt (akárcsak a szociáldemokraták) pedig a Fejérváry–Kristóffy-féle “reformkormány” érdekében politizált.

Az első világháború kitörését megelőző években új politikai erők is megjelentek. Ismét színrelépett – a korábbiaknál erőteljesebben – a függetlenségi balszárny (Justh Gyula, gróf Károlyi Mihály), 1914 júniusában pedig Jászi Oszkár vezetésével megalakult az Országos Polgári Radikális Párt. Megállapítható, hogy a fenti folyamatok valamint a Magyarországi Szociáldemokrata Párt előretörése a magyar politikai élet bizonyos fokú (korszerű) liberalizálódását és demokratizálódását jelzi, jóllehet az említett ellenzéki erők a tömegmozgalmakban bővelkedő 1912-es év folyamán a gróf Tisza István neve által fémjelzett “hivatalos” liberalizmustól vereséget szenvedtek és csak az 1918-as háborúvesztéssel együttjáró forradalom során törhettek előre.

A Függetlenségi Párt különböző frakcióinak egyesülése (ennek kapcsán az 1909-ben kivált balszárny visszalépett) 1913-ban jelentős esemény volt. Az új pártprogram⁸ szinte az egész magyar társadalmat “célozta meg” – mindenkinek ígért valamit, egy általános liberális–demokratikus reform-elképzelés keretében. Figyelemre méltóak a program 14., 15. és 16. pontjai. Ezekben szó esik demokratikus birtokpolitikáról; parcellázásról, telepítésről, “a nép vagyonszerzésének” megkönnyítéséről, az agrár és merkantil érdekek együttes védelméről, a különböző nemzetiségek és a magyarság közötti békességről, közéleti tisztaságról. A párt “a perszonálunió gondolatán”, tehát a dualizmus átalakítása elvi reformján épül fel és – úgymond – az általános, titkos választójogon alapuló valódi parlamentarizmust igényel. Az ezúttal Károlyi Mihály vezetésével 1916 nyarán kilépő balszárny – már a háborús viszonyokra való tekintettel – jórészt ugyanezeket a követeléseket állítja fel, de jóval radikálisabb megfogalmazásban. (Károlyi Mihály – mint ismeretes – az anyapárt élén megmaradó gróf Apponyi Alberttal ellentétben túllent a hagyományos függetlenségi követeléseken: másféle államhatalmat kívánt, mert “A magyar haza polgára még nagyon kevésbé érzi az államhatalomnak a bölcsőtől a sírig való valóban áldásos gondoskodását”. Az 1913-ban lényegében a Függetlenségi Pártból kivált Nagy György-féle – hamarosan betiltott – Köztársasági Párt programja még radikálisabb volt.)

A Jászi Oszkár vezetésével működő polgári radikálisok 1914-ben, majd 1918 elején következetesen demokratikus politikát hirdettek.⁹ “követeljük a hitbizományi különjog megszüntetését, az egyházi javak szekularizálását, az állam kényszerkiszajátítási jogának törvényes leszögezését a nagybirtokokra vonatkozóan...”; a szociálpolitika terén “a szervezkedés és sztrájkjog feltétlen biztosítását mind az iparban, mind a mezőgazdaságban” stb. Az 1918-as új program szerint “A Radikális Párt tömöríteni és szervezni akarja a dolgozó középosztályt oly célból, hogy azt felszabadítva a történelmi pártok közjogi és sovíniszta ideológiája alól, oly politikára nevelje, amely szerves kapcsolatot teremt közte és az ország többi produktív néposztályai, elsősorban a földművelő osztály és a munkásság között”. Szó esik a munka nélkül való jövedelem kiküszöböléséről, a bankok és kartellek ellenőrzéséről is. Az Országos Polgári Radikális Párt balszárnya, sok szempontból magát Jászit is beleértve, tulajdonképpen második, mintegy értelmiségi szocialista

⁸ Mérei Gyula: i. m. 270–273. o.

⁹ A programot l. Mérei Gyula: i. m. 311–321. o.

pártként működött, céljai túlmentek a polgári kereteken. Jelentős intellektuális erőt képviselt, felkeltette a nemzetiségi pártok figyelmét is, mert erőteljesen szót emelt a hagyományos magyar nacionalizmus ellen, de jelentős tömegbázisra nem tudott szert tenni.

Az 1918–1919-es időszak – külön téma, amelynek nagy irodalma van. Az ezekkel az évekkel foglalkozó viták alapján véve a forradalom kérdésével kapcsolatosak. A polgári demokratikus forradalom létjogosultságát többen azért vitatják, mert kétségbevonják a magyar polgári demokrácia lehetőségeit. Mások pedig feleslegesnek tekintik, mert szerintük a régi, 1918 előtti rendszert kellett volna valamilyen megreformált alakzatban fenntartani. Ezek a felvetések azonban nem reálisak. A régi rendszer a háborúvesztés (és régóta éleződő belső ellentmondásai) miatt nem volt fenntartható. Az igaz, hogy Magyarországon nem jött létre (a nyugati fejlődéshez viszonyított elmaradás következtében) erős polgárság, amely egy polgári demokrácia szilárd társadalmi bázisa lehetett volna. A polgári demokratikus (Károlyi) rendszer mindazonáltal nem belpolitikai okokból, hanem külső, fegyveres intervenció folytán dőlt meg, bukásából tehát nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a magyar polgári demokrácia létrehozása eleve reménytelen vállalkozás volt.

1918 végén, 1919 elején a magyarországi belpolitika kulcskérdése a munkáspárt állásfoglalása volt. Élesen megmutatkozott az a kettősség, amely az MSZDP-t (nem egy külföldi szociáldemokrata párthoz hasonlóan már a kezdetektől) jellemezte. Ennek a kettősségnek a lényege az, hogy a párt vezetői érzékelték: a szocialista eszmék valóra váltásának nincs közvetlen időszerűsége, lehetősége. Annál inkább van ilyen lehetőség a társadalmi reformra, melynek révén lehetővé válik a modern (későbbi terminológiával “polgári demokratikus”) állam kialakítása. Tulajdonképpen ez a felfogás érvényesült a német szociáldemokrácia nagy szervezőjének, F. Lassallenak a nézeteiben már a XIX. sz. hatvanas éveiben és sok szempontból ehhez kapcsolódott E. Bernstein revizionizmusa is. Való igaz, 1918-ban Magyarországon nem volt olyan jelentős bázissal rendelkező polgári párt, amely a radikális polgári demokratikus átalakulást igényelte volna. (A polgári radikálisok nem rendelkeztek tömegtámogatással, a Károlyi Mihály vezette függetlenségi soraiban pedig a többség idegenkedett a radikális változásoktól.) Ilyen párt volt azonban a parlamenten kívüli, de nagy tömegeket maga mögött tudó szociáldemokrata párt. Ennek bizonyítéka a párt 1918 októberében megtartott kongresszusa, és az ezt megelőzően, október 8-án kibocsátott kiáltvány,¹⁰ amely messzemenően demokratikus programot hirdetett: azt, hogy a földet “azok kezére adja, akik megművelik” és “szocializálni” kívánta azokat az üzemeket, “amelyek az egyéni vezetés alól kinőttek”, a nemzetiségi kérdést illetően pedig elismerte a nemzetek önrendelkezési jogának elvét és lehetségesnek vélte a történelmi Magyarország ennek alapján, békés eszközökkel, demokratikus politikai berendezéssel való fenntartását. Az MSZDP 1918 végén kétségkívül nem “bolsevik” politikát folytatott (ezzel a polgári demokratikus program nem is lett volna összeegyeztethető), de nem is volt “opportunist”, még kevésbé “áruló” azért, mert nem vélte időszerűnek a lenini elgondolások Magyarországra való átültetését s kételkedett magukban az eszmékben is.

Az említett kettősség mutatkozott meg abban, hogy az MSZDP a polgári demokratikus programot nem képviselte és nem képviselhette a kellő eréllyel, még pedig azért nem, mert a háború, illetve a háborúvesztés által kiváltott válság következtében ezt a tömegek nem tartották elég radikálisnak. A tömeghangulat készítette a szociáldemokrata vezetést arra, hogy mind nagyobb engedményeket tegyen a minden meglévő teljes megváltoztatására törekvő baloldali radikalizmusnak. Az első világháború befejezését követően megalakult kommunista pártok, a KMP is Lenin felfogásának, a proletárdiktatúra elvének a hívei voltak, s arra számítottak, hogy a lenini elvek egész Európában érvényesülnek majd. Erre azonban nem került sor: Oroszország határaitól nyugatra ezek az elvek (jórészt a már elért polgári demokratikus vívmányok következtében) nem kaptak kellő tömegtámogatást és a hatalmon lévő politikai körök sem váltak képtelenné a

¹⁰ A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 5. k. Szerk. Milei György, Gábor Sándorné, Fehér András, Horváth Zoltánné. Szikra, 1956. 244–246. o.

kormányzásra, miként az a cári Oroszországban, illetve az ezt követő, rövid életű Kerenszkij-rendszerben történt. Így a szovjethatalom elszigetelődött, de 1919 tavaszán ezt még nem lehetett érzékelni, a küzdelem Közép-Európában – az elsőrendűen fontos Németországot is beleértve – még nem dőlt el. Tág lehetőségük volt a vágyaknak és illúzióknak.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a győztes antant-hatalmak és szövetségeseik szinte Magyarország teljes felosztására törekedve maguk ásták meg a Károlyi-rendszer sírját, lehetővé téve ezzel, hogy – objektíve – Magyarországon a bolsevizmus a nemzeti érdekek védelmének ügyét is képviselje. (Ezért hangzott el a szomszédos országok politikai köreiből a magyar Tanácsköztársaság – illetve személy szerint Kun Béla – ellen olyan gyakran a “nacionálszocializmus” vádja.) Semmi esetre sem meggyőző az az érvelés, hogy néhány tucat agitátor hozta volna létre és működtette volna néhány hónapon át a Tanácsköztársaságot. Ez a szubjektív tényező nagyfokú túlbecsülése. Tény, hogy jóllehet – főleg kezdetben – sokan lelkesedtek a Tanácsköztársaságért, a lakosság jelentős részében a “magyar kommün” csalódást keltett. S nemcsak a blokáddal is együttjáró háborús helyzet, a magyar Vörös Hadsereg veresége következtében – mint ahogyan azt számosan állították! Az ország lakosságának több, mint a fele nem volt proletár vagy “proletárérdekeltségű”. A munkásság jelentős része (elsősorban a szakmunkásság) igényeit is jobban kielégítette volna egy, az októberi program alapján létrejövő fejlődőképes polgári demokrácia, mint a gyorsan bürokratizálódó proletárdiktatúra. Így van ez akkor is, ha tudjuk, hogy a tanácskormány számos intézkedése (honvédelem, szociálpolitika stb.) a közvélemény széles köreiből mély benyomást keltett. (Ezért “kompromittálódott” az alkotó értelmiség jelentős része.) De nehéz helyzetbe kerültek a szociáldemokraták is, éppen a párt politikájának említett ellentmondásossága miatt. 1919 elején kiderült, hogy a pártvezetés jelentős része (elsősorban a baloldal és részben a centrum) hajlandó letérni a parlamentáris alapról, megbékélni a korábban kárhozottat leninizmussal, figyelembe véve annak sok szempontból marxi gyökérzetét.

1919 augusztusa, a Tanácsköztársaság fegyveres intervencióval való leverése után az emigrációba kényszerült baloldaliak közül a kommunisták a proletárdiktatúra valamilyen megismétlésében, a szociáldemokraták és a polgári demokráciák zöme pedig a polgári demokrácia visszaállításában reménykedett. Ugyanekkor a politikai közvéleményben megkezdődött a vita arról, hogy “ki a felelős” a Tanácsköztársaságért. Csak két, karakterisztikus véleményt idézek. Jászi Oszkár így írt: “A magyar bolsevizmus igazi oka nem a Vix-féle jegyzék (tehát nem az antant-politika – E. T.), hanem annak hosszú genezise van; sok évszázados osztályuralom, az utolsó félszázad megmérgezett nemzetiségi és szociális politikája, a Tisza-korszak erőszaka és korrupciója, az ötéves háború, a hadsereg megsemmisítését követő anarchia: mindez és sok más tényező vezetett el a proletárság diktatúrájához. Mégis azok számára, akik mindenáron személyekhez szeretik fűzni a korszakos átalakulásokat, nagyobb túlzás nélkül azt lehet mondani, hogy a magyar bolsevizmus apja Tisza István volt.”¹¹ Jászi az antant budapesti képviselőjének, Vix alezredesnek “keresztapai” funkciót tulajdonít. Nem így vélekedik a konzervatív reform eszméjét képviselő Szekfű Gyula, aki szerint “Tisza Istvánban a nemzet életösztöne nyilvánult meg”. Szekfű mint örök történelmi “mélypontot” marasztalja el a Tanácsköztársaságot, ő sem hallgat azonban – az idealizált Tisza-kép felvázolása ellenére sem a “régis rendszer” mulasztásairól: “Társadalmi, birtokjogi változások nem történtek, a választójogot sem bővítették, a reformoknak nem akadt embere”.¹²

Sem a kortársak, sem később az emlékirat-szerzők és a történészek nem világítottak rá kellően arra, hogy az ország akkori állapotában a valódi parlamentáris demokráciának aligha voltak lehetőségei. A társadalmi feszültségek, mozgásban lévő néptömegek, a szomszédos országokból érkező menekültek százezrei; a valamennyi magyar politikai párt és szervezet által elítélt Trianon;

¹¹ Jászi Oszkár: Magyar Kálvária – Magyar Föltámadás. Magyar Hírlap Könyvek, 1989. 109. o.

¹² Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar Történet V. k. írta: Szekfű Gyula. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1936. 602–603. o.

az ország területének egyharmadára történő redukálása, a nemzeti lét bizonytalansága mind az erős tekintélyelvű központi hatalom létrehozásának irányába mutatott. De ilyen volt sok szempontból az államhatalom már Tisza István idejében is! Mégsem lehetett szó annak valamiféle visszaállításáról. Tisztát sokan tisztelték ugyan, de az új politika lényegében őt is túlságosan liberálisnak tekintette. (Csakúgy, mint számos más, 1918 előtti rangos vezető: Apponyi Albertet, Wekerle Sándort és másokat.) Ha nem is beszéltek róla sokat, az új hatalom képviselői tudták, hogy a régi rendszer kimagasló alakjaira a háború, pontosabban a háborúvesztés árnyékot vetett és tisztában voltak azzal is, hogy a régi rendszer, s annak reformképtelensége felett gyakorolt kritika helytálló. Így olyan politikai rendszer kiépítésére törekedtek a hatalomra kerülők, amely gyökeresen különbözik a baloldal iránt szerintük túlságosan megértő liberalizmustól, ugyanakkor képes reformok bevezetésére.

Szekfü Gyula 1920 nyarán megismételte korábbi véleményét: “az alkotmányos állam mai formájában nem képes a nemzeti élet minden terén döntően közreműködni, munkája tehát feltétlenül kiegészítendő a nemzeti erőknél társadalmi és gazdasági szervezése által”.¹³ De milyen erők tekinthetők “nemzeti erőknél”? Elsődlegesen azok, amelyek nem kompromittálták magukat 1918–1919-ben. A “kompromittáltak”: a kommunisták, a szociáldemokraták, a polgári radikálisok nyilván nem. A liberálisokat is azzal vádolták, hogy “a vörös rémuralom” szálláscsinálói voltak. – A “kurzus” egységes frontot látott a liberálisoktól a kommunistákig. Éppen ez volt egyik alapvető “elméleti” felfogása. Ugyanekkor 1918–1919 forradalmi oly erőteljesen ráirányították a figyelmet a hazai állapotok elmaradottságára, hogy arra az új rendszernek is reagálnia kellett. Az 1918 előtti korszak prominens képviselői (esetenkénti liberalizmusuk mellett) azért is gyanúsak voltak, mert ebben az időszakban az Osztrák–Magyar Monarchia egyik fő elemét alkotó Magyarország nem volt elég “nemzeti”. A nagybirtokos arisztokráciát a nyomorgó tömegek körében aligha lehetett népszerűsíteni. A nagytőkéseket (akiknek jelentős része nemcsak liberális volt, hanem zsidó is) még kevésbé. Előtérbe kerültek az ún. “középrétegek”, amelyek érdekei mind ez ideig – mint állították – csorbát szenvedtek. Kétségtelen, hogy a húszas évek elején új pártstruktúra alakult ki.

Az új kormánypart – elsősorban Bethlen István fáradozásainak eredményeként – 1922 tavaszán jött létre. Megalakult a “Keresztény-Keresztyén Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt, azaz az Egységes Párt, amely a korábbi kereszténypartot és a kisgazdapártot foglalta magába. E párt nagy politikai hatással járó, sok szempontból az egész két világháború közötti korszakot jellemző programjának szerzői megállapítják, hogy “új és boldog Magyarországot” kívánnak felépíteni. Ezért követelik “a magyar alkotmány, a gazdasági és társadalmi élet újraépítését keresztény-keresztyén nemzeti alapon”.¹⁴ A történelmi Magyarországot kívánják visszaállítani. A “nemzeti királyságot” szándékoznak megteremtteni és úgy vélik, az államforma eldöntéséhez népszavazásra van szükség. A népszavazás intézményére való hivatkozás korábban politikai pártprogramban nem fordult elő; erre 1918–1919 nélkül aligha kerülhetett volna sor. Fejlődést jelez az is, hogy az Egységes Párt programjának szerzői magukévá teszik az általános, titkos választójog korábban általában baloldalinak minősített követelését és emellett “a felsőház korszerű reformját” is sürgetik. Hitet tesznek a “magyar állameszme” mellett és büntetnek minősítik a nemzeti jelvények megsértését, a hazafiság becsúszását. A nem magyar nemzetiségű állampolgároknak széles körű jogokat akarnak biztosítani. “Nem magyar nyelvű polgártársaink részére a magyar ajkúakéval egyenlő szabadságot kívánunk s azt is, hogy anyanyelvüket iskoláikban, a törvénykezésnél, az egyházi, társadalmi és gazdasági életben szabadon használhassák.” (Az 1918 előtti szabadelvű pártprogramok ilyen követelést nem hangoztattak, sőt Jászt, a polgári radikálisokat és másokat hasonló elvek hirdetéséért legalábbis “nemzetietleneknek” minősítették.)

Természetesen – hiszen az új párt egyik alkotóelemét Nagyatádi Szabó István kisgazdái képezték – a program behatóan foglalkozik az agrárkérdéssel, ebben a tekintetben sem vállalva a

¹³ Szekfü Gyula: A három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1934. 6. o.

¹⁴ Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. Szerk.: Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, 1991. 64–67. o.

kontinuitást az 1918 előtti időszzakkal. “Követeljük az állam részére a kisajátítási jog törvénybe iktatását az összes kötött és egyéb nagybirtokokra oly mértékben, amint a nép földszükséglete azt igényli. Figyelemmel kívánunk lenni arra, hogy a földreform nemzetmegerősítő munka legyen és a termelés folytonossága és a többtermelés lehetősége fönnakadást ne szenvedjen. Az idegen honosok és a bankok a földvételtől és a földbérlettől tiltassanak el. A hadseregszállítótól és a hadimilliomosoktól a háború alatt megvásárolt földek elsősorban sajátítandók ki. Kívánatos, hogy az értékes középosztály kiscgazdaelemekkel felfrissíttessék. Az Erdély, Észak-Magyarország, Bánát és Bácska területéről kitiltott magyar tanult középosztály tagjai és a túlprodukción folytán állás nélkül lévő tanult értékes elemek, állami alkalmazásban elhelyezhetők nem lévén, szerencsétlen véreink és családjaik megélhetéséről is a birtokreform keretében igyekeznünk kell gondoskodni.” (Megjegyzendő, hogy végül is csak igen mérsékelt, az agrárstruktúrán alig változtatató földtörvényre került sor.) Szól még a program szövetkezetek létesítéséről, a mezőgazdasági munkásság társadalombiztosításáról és nyugdíjáról, földműveskamarák létrehozásáról, a tőzsde és az “uzsoráskodó kartellek” megrendszabályozásáról. Ugyanakkor, amikor követeli a háborús vagyonok erős megadóztatását, egyúttal “igazságos adórendszert” kíván “progresszív alapon”.

A program irányultságát még világosabbá teszi a “keresztény kereskedelem és pénzpiac” megteremtésének követelése, nem- különben a következő megállapítás: “Cllami rendünk alapja a valláserkölcs; ennél fogva követeljük, hogy a vallás ellen izgatók a legszigorúbban büntessenek... Követeljük az iskolákban a valláserkölcsös nevelést és a nép- és középfokú oktatásnak korszerű reformját.” Nem hiányzik az “erkölcsrontó sajtó” megfékezésének szükségességére való utalás sem. Nagyatádi Szabó sokat hangoztatott követelései közül bekerült a programba az államigazgatás egyszerűsítése, a jogvédelem olcsóbbá tétele és még más programpontok. Érdekes – és a korabeli magyar politikai életben szinte először fordul elő – a képviselők kötelmeiről szóló megállapítás. A program utolsó pontja a következőket tartalmazza: “A Keresztény-Keresztyén Kiscgazda-, Földműves és Polgári Párt programjával megválasztott nemzetgyűlési képviselők kötelesek kerületeikben gyakran megfordulni s a legszegényebb polgárok kívánságait és kérelmeit is meghallgatni és orvosolni. Azt a képviselőt, aki működésében programunkat megszegi, törvényhozási úton kívánjuk kényszeríteni arra, hogy képviselői mandátumát választóinak visszaadja.”

Kifejezetten antiliberális, sőt antikapitalista programról van szó, amelynek kidolgozói sokat átvettek más politikai pártok programjaiból (pl. szociális követelések). Ugyanakkor feltűnő a program behatároltsága. Saját társadalmi bázisához kíván szólni, nem pedig az állampolgárok összességéhez. (Az ipari munkásságról pl. szó sem esik. A párt jellegéből következően a munkásság keresztényszocialista szervezkedését látta volna szívesen, mely a húszas években, részletes szociálpolitikai programot kidolgozva, fellendülőben volt, de valóban jelentős tényezővé – nem utolsósorban vezető politikai körökhöz fűződő kapcsolatai miatt – nem vált.)¹⁵ Ez azonban nem változtat azon, hogy a dokumentum számos indokolt reformkövetelést tartalmaz. Más kérdés, hogy ezek nem, vagy csak igen fogyatékosan váltak a későbbiekben valóra. A programalkotás nehézségei, számos párt programjának hasonlósága labilisakká tették a pártviszonyokat; pártszakadásokra vezettek, a pártok száma rohamosan növekedett.

Maga Bethlen gróf pragmatikus politikus volt, aki a kormányprogramoknak nem tulajdonított nagy jelentőséget. Úgyszintén annak sem, hogy azt elemezzék: ki mit csinált a múltban? Jól ismerte a magyar politikai életet. (Már 1921-ben – IV. Károly ismételt hazatérési kísérletét követően – kijelentette, hogy a kormány “a szociális megbékélés” politikáját kívánja folytatni, “fátylat akar vetni a múltra és a nemzet összes erőinek egyesítésére törekszik ...pártállásra való tekintet nélkül.”)¹⁶

Az 1922. május végén, június elején – immár a trianoni terület egészén – megtartott

¹⁵ Az Országos Keresztényszocialista Párt programját I. Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 95–101. o.

¹⁶ Képviselőházi Napló 1920–1922. ciklus IX. k. 187. o.

nemzetgyűlési választások országosan a kormánypárt sikerét hozták. (Ehhez hozzájárult, hogy bár a szavazók száma nagyobb volt, mint a dualizmus-kori választásokon, általános, titkos választójogról szó sem volt, a vidéki kerületekben pedig nyíltan szavaztak.) A választások képet adnak a magyar politikai élet megoszlásáról és megkockáztathatjuk annak megállapítását, hogy demokratikusabb feltételek mellett sem adtak volna lényegesen más eredményt. Az Egységes Párt 245 mandátumból 143-at szerzett meg, tehát abszolút többségre tett szert. Bethlen elérte célját: stabil kormányt hozott létre, nem kellett koalíciós alkudozásokba bocsátkoznia, a leszavazástól tartania.

A kormánypárt tehát már Bethlen idejében szinte megdönthetetlen pozíciókra tett szert. Így volt ez a Horthy-rendszerben a későbbiekben is. Az okok közül kiemelhetjük az 1920 utáni kormánypártoknak a dualizmus-korabelieknél erőteljesebben nemzeti jellegét. (Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása kiiktatta a pártpolitikából a korábban oly jelentős “közjogi” kérdéseket.) A háború és a forradalmak után a választók nyugalomra vágytak, erős államhatalmat kívántak. A kormánypárti erők jelentős bázissal rendelkeztek (birtokos osztályok, államapparátus, a kispolgárság jelentős része). Mindinkább kiderült, hogy a külföldi hatalmak is lényegében a stabilnak tartott kormánypárti erőket támogatják. (Bethlennek sikerült kitörnie a diplomáciai elszigeteltségből.) Mindehhez hozzájárult, hogy egészen 1939-ig a választójog – bár az 1918 előttinél demokratikusabb volt – nem volt sem általános, sem titkos és ez lehetővé tette a kormánypártnak a választások befolyásolását. Ráadásul a végrehajtó hatalom túlsúlya a törvényhozással szemben lényegében ugyanúgy érvényesült, mint a dualizmus korában. Mindez megmutatkozott nemcsak a parlamenti pártok, hanem az önkormányzati, illetőleg községi pártok vonatkozásában is, melyekkel itt nem foglalkozhatunk, jóllehet nagy jelentőségük volt.

Mindenesetre: a végrehajtó hatalom túlsúlya és a politikai váltógazdálkodás hiánya önmagában is tekintélyelvű jelleget adott a rendszernek.¹⁷

Bethlen politikája a szociáldemokrácia irányában világos és kidolgozója szempontjából messzemenően megfelelő volt. Íjnak voltaképpen nem nevezhető, mert lényegében Tisza István gondolatain alapult: A szociáldemokraták (és szakszervezeteik) képviseljék az ipari munkásságot, de a falusi szervezkedéstől el kell zárni őket és lehetőleg azt is meg kell akadályozni, hogy liberális partnerekkel szövetségre lépjenek. Ígyanis, ha e két megkötést – lényegében az 1921-es Bethlen–Peyer-paktum szellemében – nem alkalmazzák, akkor igen jelentős baloldali, ellenzéki koalíció alakulhat ki. S valóban: Budapesten az 1922-es választásokon a szociáldemokraták és a liberálisok együtt abszolút többséget szereztek, amire a Polgárok és Munkások Szövetsége nevű tömörülés adott lehetőséget. Ebben a szociáldemokraták együttműködtek a liberális pártokkal.

1918 előtt a kormányhatalomban még ott voltak a klasszikus magyar (nemzeti) liberalizmus képviselői. A húszas években más volt a helyzet. A hatalomból kiszorultak, háttérbe vonultak a liberálisok. A kifejezetten polgári (ellenzéki) liberálisok Vázsonyi Vilmos, illetve Rassay Károly köré tömörültek – változó elnevezésű pártokban. A liberálisok a politikai élet demokratizálását, általános választójogot követeltek, szociális programjuk azonban nem volt. A szociáldemokratákkal hajlandók voltak együttműködni a kormánnyal szemben, de követeléseik zömétől elhatárolták magukat. Vázsonyi Vilmos – aki gyakran nevezte magát “nemzeti liberálisnak” – éppen az 1922-es választások kapcsán jelentette ki: “Én nem veszem az ideáimat az antikapitalizmus szférájából”. Így vélte: “Az út, melyen haladnunk kell, a társadalmi és nemzeti egység útja. Társadalmi és nemzeti egységbe pedig nem béklyók szorítanak, hanem ebbe az egységbe forraszt minket az egységes jog, a szabadság kultusza, a termelőmunka megindítása, ama nemes hagyományok követése, melyeket

¹⁷ A különböző (más) kereszténypártok 35, a kisebb pártok és a pártonkívüliek 28 mandátumot szereztek. A szociáldemokraták 24 mandátumhoz jutottak. (Országos viszonylatban 15,3%.) A liberálisok két pártja (Vázsonyi Vilmos, illetve Rassay Károly vezetésével) összesen 13 mandátumot kapott. A szociáldemokraták tehát – akiket a legjobban sújtott a választók számának korlátozottsága (alig 2 millió választópolgár volt) a nyíltszavazásos rendszer (a vidéki választókerületekben) – jóval felülmúlták a liberálisok választási eredményeit. Szavazóik zöme ipari munkás, de számos kisegzisztencia is a szociáldemokratákra szavazott. A választásokra vonatkozóan l. Magyarország története. 1918–1945. Főszerk.: Ránki György. Akadémiai Kiadó, 1976. 451–455. o.

számunkra 1848 és 1867 képvisel.”¹⁸ Rassay ennél többet mondott: igazi földreformot szorgalmazott, emellett a kurzust ő is élesen bírálta. Rassay – a szó hagyományos értelmében – nem állt jobbra Vázsonyitól. De a szociáldemokrata párt vezetőinek zöme bizalmatlanabb volt az új liberálisok iránt. A kereszténypártnál induló, már az újabb generációhoz tartozó Rassay is – ez az őt jól ismerő, szabadelvű Fenyő Miksa munkájából is kitűnik – általában elzárkózó volt az MSZDP-vel szemben. 1931-ben leszögezte: “Éppen úgy szembenállok a reakcióval, mint a szociáldemokráciával”.¹⁹ Az is előfordult, hogy fontos szociálpolitikai kérdésben (munkanélküliség) Bethlennél is szűkkeblűbb volt.

A Rupert Rezső és Nagy Vince vezetésével működő liberális Országos Függetlenségi Kossuth Párt (1931) erőteljesebb, radikálisabb hangot ütött meg; támadta az “úri osztályokat”, földreformot, progresszív adórendszert követelt s tiltakozott az Olaszország irányába tájékozódó külpolitika ellen.²⁰ Ez a párt azonban nem képviselt jelentős politikai erőt.

A szociáldemokrata felfogás értelmében a szociális program hiánya nemhogy nem lehetett akadálya Vázsonyi Nemzeti Demokrata Pártja és a szociáldemokraták együttműködésének, hanem szinte elősegítette azt. Főleg az ekkor emigrációban élő Garami Ernő és Vázsonyi Vilmos között volt közismerten régi, jó személyi kapcsolat. Garami – bár fontosnak tartotta, hogy a liberálisok méltányolják a szakszervezeteket – nem várta el tőlük, hogy antikapitalisták legyenek, sőt nem is reagált különösebben a liberalizmus korszerű értelmezését hirdető megnyilatkozásokra. A magyar liberalizmus szempontjából negatív hatása volt annak, hogy nem tudott megfelelni a Gratz Gusztáv által megfogalmazott és még 1922-ben is erőteljesen hangsúlyozott követelménynek: “...a liberalizmus nem minden esetben volt képes a maga politikáját megtölteni azzal a szociális tartalommal, amelyet a mai korszellem feltétlen megkövetel”.²¹ A liberálisok a parlamenti eszme feltétlen tisztelői voltak. Ez Horthyról és környezetéről, annak egyes tagjairól aligha mondható el; kedvelték a tekintélyelvű megfontolásokat, de a tömegdemonstrációktól – főleg a baloldaliaktól – tartottak. “A politikát az utcára vinni – mondta Horthy – annyi, mint a megfontolások helyett a vak szenvedélyeket tenni úrrá.”²² A magyar szociáldemokraták hagyományos – az említettekre visszavezethető – meggyőződése szerint így azután a polgári demokrácia élharcosa Magyarországon a munkásság, azaz az MSZDP. (Más kérdés, hogy a szociáldemokrácia a polgári demokráciát nem tekintette végcélnak. Mindezek a gondolatok hangot kaptak – Weltner Jakab és mások felszólalásaiban az 1930-as pártkongresszuson, amely – többek között – a következő határozatot hozta: “A proletárt, a parasztot, az iparost, az ipari munkást, kisbirtokost, a földnélküli munkást egy fronton kell egyesíteni”).²³

Rövidesen azonban olyan események következtek be, amelyek Magyarországon is megváltoztatták a politikai helyzetet – mind a szociáldemokraták, mind pedig a liberálisok kárára. A harmincas évek előtt a politikai közvélemény körében elterjedt volt az a nézet, hogy a válság, a politikai feszültségek által meggyöngített kormányok a baloldal, méghez a radikális baloldal számára készítik elő a talajt. Kevesen gondoltak arra, hogy a krízisből a jobboldali radikalizmus profitálhat. Magyar baloldali körökben is az a felfogás dominált, hogy a Bethlen-kormány esetleges bukása után baloldali fordulat következik. Ennek a vélekedésnek az oka a jobboldal–baloldal kérdésének hagyományos felfogásban rejtett. E szerint a jobboldali erők a régi, kapitalizmus előtti értékrendhez kapcsolódnak, “feudális” érdekeket védelmeznek, aktív politikai tömegtámogatást

¹⁸ L. Vázsonyi Vilmos: i. m. II. k. 388. o.

¹⁹ Idézi L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke. Akadémiai Kiadó, 1980. 224. o.; Egressy Dénes (Fenyő Miksa): Rassai Károly, a polgár. Bp., Gergely Könyvkereskedés, 1943. 19. o.

²⁰ Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 274–277. o.

²¹ Dr. Gratz Gusztáv: Politikai és gazdasági liberalizmus. Cobden Szövetség kiadása, 1922. 17. o.

²² Horthy idézett beszéde a tatabányai bányatelepen hangzott el. (Pesti Hírlap, 1930. augusztus 29.)

²³ PI Levéltár, 658. f. l. cs. 30. ő. e. MSZDP kongresszusok 1930. A kongresszus bizalmatlan volt Rassay iránt, de az októbristákkal rokonszenvezett.

nem élveznek, az agrárnépeség jelentős részét a tradíciók erejénél fogva azonban befolyásolják. A politikai változást óhajtó tömegek – baloldaliak. Ennélfogva a nagy gazdasági válság (1929–1932) végső fokon a baloldal európai előretörését, nálunk pedig a Bethlen-kormány bukását hozza majd.

Az események rácaffoltak erre a gondolkodásra. Bethlen után hamarosan Gömbös következett és más változásokra is sor került. Már 1930-ban bekövetkeztek rendhagyó pártalakulások. Ez év októberében (újból) megalakult a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, mely Nagyatádi Szabó István szellemében kívánt működni. E párt új földreformot követelt, ezen kívül a kartellek erőteljes megrendszabályozását és működésüknek állandó ellenőrzését, valamint adóreformot, a kisipar intézményes védelmét és még számos más (szociális) reformintézkedést.²⁴ Ugyanez év őszén alakult meg Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártja is. Az igen terjedelmes program frappánsan mutatja az új idők hatását.²⁵ “A nemzeti társadalom útja nem a polgári kapitalista társadalom üszkein, hanem annak alkotásain és eredményein keresztül vezet: de nem úgy, ahogy a szocializmus képzei a jövő társadalmát, hogy az majd egyszerűen beleül elődei kész örökébe, hanem akként, hogy a polgári korszaknak egyoldalúságaitól és túlméretezéseitől megtisztított gazdasági, technikai és művelődési eredményei továbbfejlesztessenek és a nemzet s rajta keresztül az emberiség közös kincsévé tétessenek.” Majd másutt: “A tőke diktatúrája a munkásság modern rabszolgátságát tenyésztette ki, azzal szemben viszont a szervezett munkásság gazdasági polgárháborút kezdett. A szocialista gazdasági polgárháború megmentette a munkásságot és történelmi iskolát csinált, de szerepe megmásíthatatlanul csak átmeneti. A társadalmi polgárháború bizonytalanságait, lázát és zavarait a termelőerők új nemzeti egyensúlyának és harmóniájának kell felváltani – túl a szocializmuson.” A program szót emel mind a bürokratikus államkapitalizmus, mind pedig az államszocializmus ellen.

Már 1919-et követően többen hangot adtak annak a véleményüknek, hogy népi reformpolitikára van szükség – de bolsevizmus nélkül. Az elsők közé tartozott az ismert szociáldemokrata agrárpolitikus és költő, a bolsevizmussal szemben álló Csizmadia Sándor. Nem sokkal a bukás után közli lapja a terror-különítmény ismert vezetőjével, Cserny Józseffel a Tanácsköztársaság alatt folytatott beszélgetését. Tartalma elég meglepő: “A diktatúrát helyesnek nem tartom, mert a diktatúra, akárkik gyakorolják, csak elnyomás lehet. Én pedig mindenféle elnyomásnak ellene vagyok. Ennek a diktatúrának azután még a módszerei is rosszak. Önmagát fogja megbuktatni. Veszedelmes megállapítás volt, azonban Cserny azt mondta, hogy ő is ezen a véleményen van és velem teljesen egyetért.”²⁶ Csizmadia szerint a mezőgazdaság sem szociáldemokrata, még kevésbé kommunista elvek alapján nem szabadítható fel. Voltak – bár kevesen – olyanok, akik 1919 után Csizmadiánál is erősebben eltávolodtak a szociáldemokrata mozgalomtól és végül a jobboldali radikalizmusnál kötöttek ki. Ezek közül Migray József volt a legfigyelemreméltóbb személyiség, aki – sok szempontból – az első magyar populisták közé sorolható. Már 1914 előtt – mint anarchista-szocialista – bírálta a marxizmust, később kivált a szociáldemokrata pártból és “nemzeti szocialista” lett. A brosúrájához 1936-ban bevezetőt író Vasváry Lajos hangsúlyozta: “A magyar nemzeti szocialista mozgalom – magyar népmozgalom: tehát sem fasiszmus, sem hitlerizmus. Célja: azoknak a történelmileg szükséges gazdasági, társadalmi, kulturális és állampolitikai reformoknak a komoly keresztülvitele, amelyek a nemzet életét, fennmaradását és jövő fejlődését biztosítják.”²⁷ Migray írásában a világháborúért a liberalizmust teszi felelőssé. “S miután most (1936-ban – E. T.) az emberek milliói saját bőrükön érzik a liberális kapitalista világfelfogásnak és a belőle eredő gyakorlati politikának minden következményét – valami másra, emberségesebb, jobb társadalmi és államrendi viszonyokra, állapotokra vágyva, mindenütt lázadoznak ellene.” Nem liberalizmusra, nem marxista

²⁴ Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 213–220. o.

²⁵ Uo. 222–268. o.

²⁶ Csizmadia Sándor: Hol voltam a proletárdiktatúrában?! Pirkadás Kiadás, 1919. 62–63. o.

²⁷ Migray József: Mit akar a magyar nemzeti szocialista mozgalom. Kiadja a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Szellemi Munkaközössége, 1936. 3., 5., 16. o.

szocializmusra, hanem “népi, faji szolidaritásra” van szükség. Migray szerint a nemzeti szocialista mozgalom “Harcol a liberális kizsákmányoló osztályállam és a marxista gyár- és fegyházállam ellen: s célkitűzése a keresztény erkölcsi alapon felépülő nemzeti szocialista szabad munkaállam megvalósítása”. Más munkáiban is hasonló nézeteket hirdetett. Nyilvánvaló, hogy nem a hitleri felfogásnak adott hangot, de sok szempontból közel került a fasizmushoz. (Főleg Mussolini-féle eredeti formájához.)

Meskó Zoltán már kifejezetten a magyar nyilasmozgalom “alapító atyái” közé tartozik. Egyik – ugyancsak a harmincas években írt – munkájában azt hangsúlyozza, hogy nincs középút a kapitalizmus (liberalizmus) és a marxizmus között. “Középútról azért sem beszélhetünk, mert mind a kollektív, mind a liberális gazdálkodások alapelveikben (bölcselet), de gyakorlatukban is teljesen megegyeznek.”²⁸ Ebből az aligha bizonyítható tételből kiindulva szerinte joggal lehet “kapitál-bolsevizmusról beszélni. Bizonyos, a magántulajdont ellenőrző és korlátozó “alkotmányos szocializmusra” van szükség. Meskó munkája – akárcsak Migrayé – még mérsékelt, mindkettőből hiányoznak a vérgőzös megállapítások, a hitleri típusú következtetések. Ugyanez vonatkozik Rajniss Ferenc okfejtésére.²⁹ Rajniss iskolázottabb elme, mint Migray vagy Meskó; érettebben fogalmaz. Szerinte “az új Magyarország társadalmi rendjét a munka, a kollektivitás szolgálatában betöltött funkciók méltóságán és abszolút demokratikus jogán kell újjáépíteni”. Az ugyancsak antiliberalis Rajniss szerint az értelmiségnek a társadalom életében kimagasló jelentősége van. Szükség van azonban a különböző osztályok és rétegek nemzeti alapon történő összefogására. A “kommunista kísérleteket” elveti, de a szociáldemokrata szakszervezeti mozgalomról elismeréssel szól, ennek módszereiből az értelmiségi szervezetek is tanulhatnak.

Azok a viszonylag szolid állásfoglalások, amelyekre fentebb utaltunk, aligha voltak a tömegek mozgósítására alkalmasak; inkább csak értelmiségiek számára voltak érthetőek. Minthogy a különböző nyilaspártok programjairól már több munkában esett szó, itt csak a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom 1938 tavaszán kiadott, Hubay Kálmán által írt – sok szempontból már valóban hitleri eszméket tartalmazó – programjára utalunk.³⁰ Az 1939-es – Szálasi-féle – nyilaskeresztes program kimondja: “Olyan államot akarunk, amely a munka érdekképviselete szerinti testületekben szervezve, igazságos módon a szociális és gazdasági közérdek jegyében oldja meg a tőke és a munka problémáját és állapítja meg, hogy a termelés hasznából miként osztozik a tőkés és a munkás”.

Fasizmus, nácizmus és populizmus közé természetesen nem tehető egyenlőségi jel. (A populizmus pl. nem militarisztikus jellegű, nem totalitáriánus és nem rasszista.) Mégis, a harmincas években a jobboldali radikalizmusban megjelenő “korszellem” elősegítette különböző populista irányzatok érvényesülését is. Ebben az évtizedben a magyar populizmus legjelentősebb alakja a sokszor egyszerűen fasisztának nevezett Gömbös Gyula, aki 1932 és 1936 között viselte a miniszterelnöki tisztséget. Gömbös kétségkívül csodálója volt Hitlernek s méginkább Mussolininak, de szimpla utánzásukra nem törekedett. Észlelte a nagy gazdasági válság magyarországi hatását és úgy vélte: változásokra van szükség ahhoz, hogy a fennálló gazdasági és társadalmi struktúrák lényeges elemei megőrizhetők legyenek. El kívánt távolodni a hagyományos konzervatív, “úri” politikától, szakítani akart annak – egyébként gyenge – liberalizmusával: “népi-nemzeti” politikát sürgetett. Az 1932 őszi meghirdetett 95 pontos “Nemzeti munkaterv” lényegében nacionalista-

²⁸ Dr. Meskó Zoltán: Korlátozott felelős magántulajdon. Magyar Nemzeti Szocialista Párt Kiadása. é.n. 2. o., 3–24. o.

²⁹ Rajniss Ferenc: Az értelmiség nemzetpolitikai helyzete és szerepe. In: A magyar értelmiség válsága. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 2. kiad. é.n. 8–45. o.

³⁰ Lackó Miklós: Nyilasok, nemzeti szocialisták 1935–1944. Kossuth Könyvkiadó, 1966.; Ormos Mária: Nácizmus–fasizmus. Magvető Könyvkiadó, 1987.; Szakács Kálmán: A magyarországi fasiszta mozgalmak programjai az 1930-as években. Múltunk, 1989. 3–4. sz.» E program antikapitalizmusának alapja már a náci rasszizmus. “A Hungarizmus – olvashatjuk a programban – a magántulajdon alapján áll és az értelmiség, a tőketulajdonosok és testi munkások érdekeinek egyesítése céljából mindhárom tényező számára intézményesen biztosítjuk a termelés tiszta hasznának egyharmadát.”«FN1Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 424–432. o.

populista program. Mindenkinek mindent megígér, a szociális ellentétek csökkentését helyezi kilátásba, továbbá az állam gazdasági szerepvállalásának fokozását. Az államnak – úgymond – korlátoznia kell a tőkét, ami pedig a “munkát” illeti, örködni kell a munkavállalók érdekein. (Az utóbbi célból Gömbös a szociáldemokrata jellegű szakszervezeti mozgalom helyére – olasz mintájú – állami korporációkat kívánt állítani, tervét azonban a munkások és a munkaadók ellenállása miatt nem valósíthatta meg.) A polgári szabadságjogokat a gömbösi program csak addig kívánja tolerálni, ameddig azok nem veszélyeztetik a “nemzeti érdekeket”. Ugyanakkor vigyáz arra, hogy nemzetfelfogása ne minősüljön kirekesztőnek. “Mindenkint egyformán magyarnak tartok – mondja – , aki a nemzetet velem és az arra hivatottakkal együtt híven szolgálja... nincsenek válaszfalak és nem is szabad, hogy legyenek társadalmi osztályok között, mert le kell rombolni azokat: az a meggyőződésem, hogy csak ez a politika lehet helyes.”³¹ Gömböst nemcsak a közvetlenül érintett liberálisok, szociáldemokraták és konzervatívok bírálták, de élesen szembeszállt vele Szabó Dezső is. (Más népi írók viszont hitelt adtak ígéreteinek.)

Gömbös Gyula tevékenységének lényege, a szociális gondolat és a nemzeti eszme ötvözésére irányuló törekvés jórészt csak verbálisan létezett, hiszen tényleges intézkedésekre alig került sor. Tudati hatása azonban egyáltalában nem tekinthető rövidtávúnak és jelentéktelennek. Része volt a baloldal meggyengítésében, tömegbázisának lemorzsolódásában. Korábban a dolgozók markáns érdekvédelmének fogalma baloldali fogalom volt. A harmincas és negyvenes évek fordulójának populista (valamint jobboldali radikális) mozgalmi igyekezték ezt a fogalmat kisajátítani – elsődlegesen arra hivatkozva, hogy a “szociálisért” nem adják fel a “nemzetit”, hanem a kettő oly sokak által óhajtott összehangolását akarják megvalósítani.

Az 1939. májusi (immár széles körű választói joggal alapuló) választásokon az előretörő jobboldali radikalizmus (50 mandátum) a húszas évek elejétől, a Fajvédőpárttól kezdve erőteljesen különbözött a hagyományos jobboldaltól. Arra törekedett, hogy – a túlhajtott nacionalizmus, az etatizmus, a faji gondolat jegyében – antiliberális és antiszocialista (szociáldemokrata és kommunistaelenes) éllel felkarolja a szociálpolitikai követeléseket, külpolitikailag pedig az országot Mussolini és a későbbiekben Hitler szekeréhez kösse. Ismert, hogy ennek a politikának mi lett a következménye.

Akárhogyan is nézzük a kérdést: A harmincas és negyvenes évek fordulóján Magyarországon – és vele együtt Európa jelentős részén – rendkívül erősen érvényesült a “földosztást” és egyéb “reformokat” hirdető jobboldali radikalizmus; a hitlerizmus, a nácizmus hatása. Szélsőséges nacionalizmus és rasszizmus jellemezte, bár Hitlerhez való viszonya nem volt teljesen egyértelmű.

A populizmus, amelyet a fajvédő múltját “revidáló” Gömbös óta többen is képviseltek nem tudta kiépíteni önálló állásait. Képviselői többnyire maguk is az erőteljes külföldi támasszal rendelkező, hitleri típusú mozgalmakhoz csatlakoztak. (Ezt megkönnyítette, hogy a populizmusból valóban számos út vezetett ebbe az irányba.) A Horthy-rendszer utolsó kormánypártja, az 1939 tavaszán a Nemzeti Egység Pártjából létrejött Magyar Élet Pártja további engedelményeket tett a szélsőjobbnak. Programja nem mellőzve bizonyos szociálpolitikai reformokat “új Magyarországot, a magyar megújulást, a nemzeti közösséget, katonai szellemet, a tettekre kész fegyelmet, a magyar öntudatot és a fajvédelmet”³² követeli, hangsúlyozva a szövetséget a “baráti államokkal”, melyek közül a legjelentősebb Hitler háborúra törő Németországa. Ez a politika, amely a harmincas évek végén Imrédy Béla nevéhez kapcsolódik, mindinkább háttérbe szorítja a kormánypárt mérsékelt elemeit (Sztranyovszky Sándor, Kornis Gyula stb.), mindinkább totalitárius módszereket alkalmaz, zsidótörvényeket hoz és mintegy konkrurrálni kíván a nyilas pártokkal. A helyzet ilyenén való alakulását olyan politikusok is nyugtalanítósnak tartják, mint az egykori miniszterelnök, Bethlen István, aki attól tart, hogy az ország belesodródik majd egy vesztes háborúba.

³¹ A nemzeti öncélúságért. Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde. Stádium, 1932. 5., 30. o.

³² Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 448–449. o.

Griger Miklós apátplébános 1933-ban alakult Legitimista Néppártja a háborús célkitűzésektől mentes volt és valamiféle szabadelvű katolicizmus érvényesítésére törekedett. A totalitarizmus ellen szót emelt Zichy János gróf Egyesült Keresztény Pártja is (1938). Általában mindenki sürgetőnek érezte azokat a reformokat, amelyeknek megvalósítására évtizedek óta nem került sor.

A két világháború közötti időszak – jóllehet az iparosodás, az urbanizálódás előrehaladt – a liberalizmus valamint a baloldal fokozatos visszaszorulásának kora. Az okok – mint láttuk – belső és külső jellegűek. Szerepet játszik a liberalizmus bizonyos fokú szociális érzéketlensége, az egykori polgári radikalizmus utódainak (Csécsy Imre, Vámbéry Rusztem) némely szempontból doktriner felfogása, hangütésüknek kifejezetten intellektuális jellege, de a legfontosabb ok az önálló, erőteljes magyar polgárság hiánya. Márpedig a magyar polgári demokráciának ezen a polgárságon kellett volna alapulnia. (Ez persze nem általában a polgárság hiányát, hanem erőtlenségét fejezte ki.) Nem kisebb jelentőségű a külső tényező (háborúvesztés, Trianon, hitleri Németország) sem, amely valóban bizonyos kényszerpályára állította az országot. Mindez sok szempontból meghatározta azt, ami a későbbiekben bekövetkezett.

Ami a munkáspártokat illeti, a szociáldemokrata párt – parlamenti pártként végig jelen volt a magyar közéletben. Igaz, képviselőházi mandátumainak száma 1922-től 1935-ig 24-ről 5-re csökkent. A párt nyitottabbá vált, s ez mind a nemzeti, mind pedig az agrárkérdésben megmutatkozott. Az MSZDP 1930-as (Takács József és Szeder Ferenc által kidolgozott) agrárprogramja³³ a maga nemében kiemelkedő alkotás. A pártvezetés reformokat szolgáló programját parlamenti küzdelemmel, szervezkedéssel, felvilágosító munkával kívánta valóra váltani. A legnagyobb mozgási lehetősége a bethleni korszakban volt, habár már Bethlen óta foglalkoztatta a kormányzatot a szociáldemokrata párt és szakszervezeti mozgalom állami megregulálásának gondolata. Ez nem valósult meg, de Gömbös kormányra kerülésétől (1932) súlyosbodtak a korlátozások.

Az egész időszakban mint kislétszámú, szigorúan illegális és üldözött párt jelen volt a magyar közéletben a kommunista párt is. A kommunista párt a harmincas évek közepéig a proletárdiktatúra modelljét kívánta létrehozni, politikai céljai azonban ebben nem merültek ki. Példát szolgáltatnak erre az 1925-ös kongresszusi tézisek (munkás-paraszt kormány megalakítása, a nagybirtokrendszer megszüntetése, napi 8 órás munkaidő, szociálpolitikai követelések, a szakszervezetek szabadsága stb.). Hasonló követeléseket tartalmazott a fedőpártként alig három éven át működő Magyarországi Szocialista Munkáspárt (“Vági-párt”) ugyancsak 1925-ös akcióprogramja. A későbbiekben – a Kommunista Internacionálé irányelveitől függően – a KMP követelései átmenetileg radikalizálódtak, ez azonban nem járt együtt az említett, polgári demokratikus jellegű ún. minimális követelések feladásával.

Általában: a liberálisok és a tőlük balra állók tisztában voltak az ország (Nyugathoz viszonyított) sokat emlegetett elmaradottságával; azzal, hogy nagyon is távol van a polgári demokratikus szinttől. (A “polgári demokrácia” nem lekicsinylő kommunista szakkifejezés, mint ahogyan többen ma vélik. Annak idején polgári, jobboldali politikusok is használták.) Természetesen a polgári demokráciáról másként vélekedett pl. Kornis Gyula, mint Lukács György, de azt mindketten tudták, hogy fejlettebb politikai formáció annál, mint ami a harmincas évek Magyarországot jellemezte. Kornist, miként a konzervatív reform más elkötelezettjei is, elégedetlen volt a hazai állapotokkal, a jobboldali radikalizmus képviselőiről nem is beszélve. Utóbbiak azonban baljós, az egész ország számára tragédiát okozó példákat követtek...

1940 volt Horthy, és a róla elnevezett korszak “nagy éve”. A szövetséges, a magyar ügyekbe még közvetlenül be nem avatkozó Hitler már az európai kontinens nagy részét elfoglalta, de Jugoszlávia és – főleg – a Szovjetunió elleni háború nem kezdődött meg. A még “nem hadviselő”

³³ Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 194–206. o. L. Sipos Péter: Legális és illegális munkásmozgalom (1919–1944). Gondolat, 1988. 195–199. o.

Magyarország a béke szigetének látszott. (Rövid ideig az is volt.) A háborús konjunktúra éreztette hatását, csakúgy mint a területvisszacsatolások. A kormányra gyakorolt szélsőjobboldali nyomás enyhült, a baloldal gyenge volt. Az 1940 augusztusa után alakult Erdélyi Párt kormánypárti politikát folytatott. Mindamellet a jövő vészterhes volt – senki sem tudhatta mi vár még az országra.

Hamarosan mind többen rádöbbenek arra, hogy Hitler elveszti a magyar baloldal által eleve reménytelennek és károsnak ítélt háborút és szövetségeseire szomorú sors vár. Ugyanakkor az a felismerés is általános volt, hogy a Magyarországgal szomszédos Németország még hatalmas erő, amellyel aligha lehet rövid úton szakítani. Ráadásul a jobboldali radikalizmus és szövetségesei nagy befolyással rendelkeztek a magyar közéletben. A szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt 1943-as programtervezete, illetve programja jelzi az új helyzetet.³⁴ Mindkét dokumentum polgári demokratikus-jellegű. A szociáldemokraták “demokratikus és szociális szabad népállamot” akarnak létrehozni, sok szempontból hasonlót az 1945 utáni koalíciós viszonyokhoz. (A programtervezetet majd az 1945-ös akcióprogram kidolgozása kapcsán hasznosították.) A kisgazda program progresszív és korszerű pártra vall. Világosan mutatja, hogy a markánsan ellenzéki párt – az ország felszabadulása után – kész kormányképes koalíciót alkotni a szociáldemokratákkal. A program legtöbb pontja megfelel a liberális demokrácia követelményeinek. Az ugyancsak 1943 tavaszán készült kommunista program pedig nem követel már tanácsköztársaságot, hanem “demokratikus Magyarországot”, “azonnali különbékét” és “nemzeti kormányt” szorgalmaz. Ugyanígy jártak el az 1943. júliusi békepárti program kidolgozói is.

Néhány évvel korábban, 1939 nyarán – részben az 1937-es Márciusi Front kezdeményeit felhasználva³⁵ – új színfolttal gazdagodott a magyar politikai élet palettája: a népi írók kezdeményezésére megalakult a Nemzeti Parasztpárt a szegényparasztok érdekeit képviselve, földreformot, egyúttal “a nagytőke” uralmának letörését is követelve, továbbá széles körű polgári demokratikus reformprogramot meghirdetve. Nem maradt el a magyar nemzeti érdekekre, továbbá a Duna-menti népek megbékélésére való hivatkozás sem.³⁶

Ami a tulajdon kérdését illeti: a szociáldemokraták, a kommunisták és – tulajdonképpen – a parasztpártiak is ekkor vegyes gazdaság létesítését tartják kívánatosnak. (Állami, szövetkezeti, magántulajdon.) Nem hiányzik az a vélemény sem, hogy ha a “demokratikus” állam államosít, akkor a termelési eszközök demokratikusan, a köz javát szolgálva üzemeltethetők. Általában: a munkáspártok és a parasztpárt programjai túlmutatnak a polgári demokratikus lehetőségeken, de távolról sem a “proletárdiktatúra”, hanem a “népi demokrácia” irányában. A népfrontpolitikához, a “népi demokrácia” elméletéhez már a háború alatt, de a későbbiekben is a kommunista vezetés részéről több taktikai elem tapadt. De a háborús években általában sem volt jellemző a polgári demokrácia kritikátlan szemlélete. Aggályok vetődtek fel a “klasszikus” polgári demokráciákkal kapcsolatban mind nemzeti, mind pedig szociális szempontból. Magyarországi kialakításuk realitása is megkérdőjeleződött. A negyvenes évek első felében, egészen az ország német megszállásáig a fenti témakörrel számos vita zajlott le, melyekben több hazai politikai irányzat képviselője vett részt. Abban szinte mindenki egyetértett, hogy a nyugat-európai politikai struktúrák minden lényegi változtatás nélküli átvétele nemcsak hogy nem lehetséges, de nem is kívánatos.³⁷

Mindent összevéve: Habár nem törekedhettünk teljességre, megállapítható, hogy a háború alatti pártmegnyilvánulások különböző kategóriákba sorolhatók, a magyar politikai közvéleményben kialakult álláspontoknak megfelelően. Számosan voltak, akik a Horthy-rendszer megreformált alakzatban való átmentését tartották kívánatosnak – elsősorban a hadbalépést kezdettől ellenző gróf Bethlen István gondolatait követve, zömmel a konzervatív reform elvét vallva. (Lényegében ezt a tábort erősítették Kállay Miklós miniszterelnök “hintapolitikusi” és

³⁴ Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. 535–547., 552–559. o.

³⁵ Salamon Konrád: Utat a Márciusi Front felé. Magvető Könyvkiadó, 1982. 156–175. o.

³⁶ Szabad Szó, 1939. július 23.

³⁷ L. Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 268–324.o.

angolszász-barát “kiugrási” kísérletei, melyekkel Bethlen határozottan rokonszenvezett.) Mások a hagyományos liberalizmus elvei alapján liberális Magyarországot kívántak létrehozni (Vázsonyi János, Rassay Károly). A kisgazdapárt és a nemzeti parasztpárt zöme agrárdemokrácia kialakításában látta a cselekvés lehetőségét. A szociáldemokraták többsége is az “új demokrácia”, a “népi demokrácia” híve volt – Peyer Károly és köre azonban megmaradt a polgári demokratikus koncepciónál. S végül, nem volt kevés követője annak a jobboldali radikalizmusnak, amely a háborús években már a gátlástalan hitlerizmusban mutatkozott meg. Ez az utóbbi az oka annak, hogy a liberális, szocialista és konzervatív elemekből álló antifasiszta Magyar Front 1944. júniusi kiáltványa³⁸ csak viszonylag szűk körben hatott; de hatott nemcsak a hagyományos baloldal, hanem a tradicionális jobboldal táborában is. Mindez sok szempontból meghatározta az 1945 utáni néhány év fejleményeit.

In: Múltunk, 1991. 2-3. sz. 27–49.

³⁸ Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéhez. 1933–1945. Szerk.: Pintér István, Svéd László. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 507–510. o.